

KOLTAY ANDRÁS

„A cenzúra éj...” – Gondolatmorzsák a sajtó előzetes korlátozásáról

A címben szereplő idézet gazdája, TÁNCSCIS MIHÁLY idejében még a cenzúra túnt a sajtószabadság szinte egyetlen – igaz, gyakran leküzdhetetlennek látszó – jogi akadályának. A cenzúra a modern alkotmányos demokráciákban már a múlté, de a sajtó előzetes korlátozása, sajtóságos „zárványokban” továbbra is létezik – és mint ezt reményeim szerint látni fogjuk, mindez nem feltétlenül összeegyeztethetetlen a sajtószabadság modern fogalmával.

A sajtó előzetes korlátozása a múltban különféle eszközök igénybevételével történetelt, melyek jó része a sajtószabadság mai értelmezése mellett már nem alkalmazható. A sajtótermék megjelenését korábban általánosan kifejezett engedélyhez kötötték. A szükséges engedély két lehetséges irányban volt megkövetelhető: egyrészt engedélyhez kötötték a lap *elindítását*, majd utána minden egyes szám *megjelenését* a cenzor bélyegzőjének jóváhagyásától tették függővé. A magyar *Sajtótörvény* a rendszerváltásig úgy rendelkezett (12. §), hogy „Sajtóterméket előállítani és nyilvánosan közölni, valamint időszaki lapot, illetőleg helyi stúdiót alapítani – ha jogszabály eltérően nem rendelkezik – csak engedéllyel szabad”. Az engedélyt a megjelentetni kívánt sajtótermék jellegétől függően a Minisztertanács *Tájékoztatási Hivatala*, a *Művelődési Minisztérium* vagy egyéb állami szerv adta meg. A törvény következő szakasza az engedélykötelezettséget már nem terjesztette ki az előbbi

módon engedélyezett lapok egyes számaira, és kivonta az engedélyeztetési kötelezettség alól az elektronikus sajtó egészét (az írott sajtóban létező informális cenzúra-rendszer nem tette szükségessé a lapszámok formális ellenőrzését, a televízió és a rádió monopóliuma pedig biztosította a pártállam tájékoztatáspolitikája által megkívántak maradéktalan végrehajtását). A lapindítás előzetes engedélyeztetésének kötelezettsége a rendszerváltozás után megszűnt.

A lapindítás engedélyhez kötése, illetve a hivatalos *cenzúra* formálisan 1694-ben megszűnt Angliában, BLACKSTONE nyomán pedig általánossá vált a nézet, hogy a sajtó szabadsága az előzetes korlátozásoktól való mentességet jelenti.¹ Az Egyesült Államokban általános engedélyezési rendszer soha nem létezett, de a Legfelső Bíróság elé kerültek azzal „rokon” ügyek. A *Lovell v. Griffin* ügyben² az alkotmányossági vizsgálat tárgya Griffin város rendelete volt, amely bármely nyomdai termék bármilyen módon történő ingyenes vagy ellenérték fejében történő terjesztését engedélyhez kötötte. A Bíróság döntése szerint az effajta korlátozás alkotmányellenes. Az engedélyezési rendszerek legfőbb veszélye abban áll, hogy nem szabnak meg semmiféle mércét, ami alapján a terjesztés megtiltható lenne, ezáltal tág tér nyílik az önkényes döntések meghozatalára. A fenti ügghöz hasonlóan döntött a Bíróság a *City of Lakewood v. Plain Dealer Publishing* ügyben,³ amelynek eredményeképpen alkotmányellenesnek nyilvánított egy, az újságtartó dobozok (amelyekből önkiszolgáló módszerrel vásárol-

hatóak az egyes lapok) közterületre történő kihelyezését a polgármester engedélyéhez kötő – de e jogköre gyakorlásának feltételeit meg nem határozó – városi rendeletet.

Az engedély megadásától eltér a hagyományosan *cenzúrának* nevezett módszer, amely a lapok tartalmának megjelenés előtti ellenőrzését jelenti. Már SZÉCHENYI ISTVÁN is így fogalmazott a *Világban*: „Legyen szabad kinyomatni mindent, de bűnhődjék az anarchiát javasoló, veszedelmes magot hintő, rágalmozó: vagyoniával, személyével, vérével”,⁴ hogy aztán a „*censura*” eltörlése a pesti ifjúság tizenkét követelése közül a legelső helyre kerüljön 1848 márciusában, majd az áprilisi sajtótörvény által az óhaj teljesítésre is leljen. A cenzúra mai, általános tilalma azonban nem jelent teljes immunitást a sajtó számára, mert az a megjelenés által elkövetett jogsértésekért természetesen utólagosan felelősségre vonható.

A cenzúra azonban nem azonos az *előzetes korlátozással*, amely számos országban ma is létezik. A cenzúra-rendszerben (amely

Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága a *Freedman v. Maryland* ügyben meghatározta az előzetes korlátozás alkotmányosságát biztosító eljárási garanciákat; ezek alapján a jogsértés bizonyításának terhe a kérelmezőn nyugszik, a végleges döntést a korlátozásról bíróságnak kell meghoznia, az eljárásnak pedig rövid idő alatt kell lefolynia.

Magyarországon II. József rendeletein alapult hosszú évtizedekig) az előzetes vizsgálatot valamely közigazgatási hatóság vagy valamely állami tisztségviselő végzi, aki – esetleg bizonyos, tág és folyamatosan értelmezésre szoruló irányelvek segítségével – mérlegeléssel dönt a megjelenés engedélyezéséről. Döntése

ellen nincs helye jogorvoslatnak, bírósági út nem vehető igénybe. Ebben a rendszerben az engedély nélküli megjelenés vétség, ezáltal büntetendő, még akkor is, ha a vitatott

A Szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának tanársegéde (Polgári Jogi Tanszék), LL.M. (University College London).

szöveg egyébként nem tartalmaz jogsértést. A közigazgatási rendszerbe tagozódott cenzor a történelmi tapasztalások alapján általában szigorú kézzel látja el feladatát – ellenkező esetben, ha a rostáján minden átmenne, saját pozíciójának szükségességét kérdőjelezné meg. Különösen érzékeny a kormányzatot kritizáló megnyilvánulások kérdése, amelyeknek egy kormányzati alkalmazottal szemben meglehetősen kevés az esélyük, de egyéb megfontolások is szerepet játszhatnak az engedély megtagadásában. A cenzúra rendszere a hatalmi ágak elválasztásának alkotmányjogi elvét is megsérti, mert az alapvető emberi jogok gyakorlását érintő kérdésekről annak nyomán csak bíróság dönthet.⁵ A cenzúrát alkalmazó rendszerekben általában semmiféle pontos határvonal nem kerül előzetesen meghatározásra, nem lehet teljes bizonyossággal előre látni, mi engedélyezett és mi nem – ez pedig, a súlyos anyagi veszteségeket kerülendő, a kiadók öncenzúrájához vezet, amely akár szigorúbb is lehet, mint a tényleges ellenőrzés. A cenzori tiltás ugyanis szükségszerűen már a kinyomtatás után érkezett, így az adott lapszám egészét vagy jó részét meg kellett semmisíteni és újra kinyomtatni.

A részben ma is létező előzetes korlátozás ezzel szemben elvileg képes arra, hogy a cenzúra ezen „bűneit” kiküszöbölje. A megjelenés megtiltásáról csak bíróság dönthet, gyorsított eljárásban, meghallgatva mindkét felet. Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága a *Freedman v. Maryland* ügyben⁶ meghatározta az előzetes korlátozás alkotmányosságát biztosító eljárási garanciákat; ezek alapján a jogsértés bizonyításának terhe a kérelmezőn nyugszik, a végleges döntést a korlátozásról bíróságnak kell meghoznia, az eljárásnak pedig rövid idő alatt kell lefolytania. Ha a bíróság „rendes”, a felek meghallgatását lehetővé tevő eljárásban dönt, úgy szinte kizárható a veszély, hogy ellehetetlenül valamely értékes tartalom napvilágra kerülése.⁷

A kérelmezőnek általában olyannyira alá kell támasztania igényét, hogy a megjelenés a gyakorlatban csak abban az esetben korlátozható, ha a jogsértés megjelenés általi bekövetkezése szinte bizonyos. Megfelelő garanciák esetén pedig már joggal tehető fel a kérdés, van-e értelme az előzetes korlátozás és az utólagos felelősségre vonás éles elválasztásának?⁸

Bizonyos értelemben az utólagos felelősségre vonás nagyobb terheket ró a sajtóra: jogsértés esetén bizonytalan, hogy indul-e bírósági eljárás, ha pedig indul, előzetesen kiszámíthatatlan a döntés és a vele esetlegesen járó kártérítés mértéke. Ezzel szemben előzetes korlátozás esetén az egyetlen szankció a megjelenés megtiltása. ALEXANDER BICKEL azt

írta, hogy „[az utólagos felelősségre vonás] csak borzongat, a cenzúra azonban megfagyaszt”.⁹ Lehetséges, hogy BICKEL tévedett, mert a várhatóan szigorú utólagos büntetés általános gyakorlata ugyanúgy képes lehet az öncenzúra gerjesztésére, ezáltal a megjelenés *de facto* korlátozására.

A cenzúra valamennyi formájától (így a mégoly alapos garanciákkal körülbástyázott, de vele mégis csak szegről-végről rokon előzetes korlátozástól is) való idegenkedésünk azonban *történelmi gyökerű*, némileg eltávolodott a racionális megfontolások talajától: a köztudatban a megjelenés bármiféle előzetes korlátozása rossz emlékeket idéz, évszázados történelmi hagyományokat csúfol meg.

Az előzetes korlátozás elleni másik érv, hogy annak hiányában minden gondolat legalább egyszer napfényre kerülhet, legfeljebb tovább terjesztését tiltja meg a jog. Ez az érv – a jelenkori jogi szabályozás ismeretében – kevésbé hatásos, tekintettel arra, hogy az előzetes korlátozások mai formái csak a nyilvánvalóan jogellenes tartalmak (államtitkok közzététele, a magánszféra megsértése) ellenében hatnak, ezek napfényre kerülése pedig aligha szolgálja a közösség érdekeit, aligha „érdemel meg egy esélyt”.

Az előzetes korlátozás kérdése felvethető a *gyülekezési joggal* összefüggésben is. A gyülekezések megtartásához általában azok előzetes jóváhagyása kell, Magyarországon a hatóság „tudomásul veszi” a bejelentést, ha megfelel a törvényben foglaltaknak. Csakhogy a törvényi előírások akár az alapjog megengedhetetlen korlátját is képezhetik. Bár a korlátozás mércéje a szólásszabadsághoz képest alacsonyabbra kerül a gyülekezés esetében, a jogalkotónak és a jogalkalmazónak garantálnia kell, hogy a lehetséges korlátok nem okoznak megengedhetetlen „cenzúrát” – különös tekintettel arra, hogy a gyülekezések esetében első ízben a rendőrség bírálja el a bejelentéseket.

Vizsgálódásunk szempontjából nem tekinthetőek „előzetes korlátozásnak” az ún. *magáncenzúra* megnyilvánulásai sem. A cenzúra fogalma mindig is valamely állami szervhez kötődött. A sajtó azonban maga is végezhet végeredményében a cenzúrához sokban hasonló „szűrő” tevékenységet. Két irányban is elképzelhető mindez: a sajtó megtagadhatja valamely *konkrét* írás vagy felvétel közzétételét, illetve általános műsorpolitikájától vagy szerkesztési elveitől függően tartózkodhat

általában valamely témák tárgyalásától. Elképzelhető, hogy egyes konkrét tartalmak közzétételét a jog teszi kötelezővé, például ilyen a helyreigazító közlemény, vagy a közszolgálati adók kötelezettsége a választási időszakban a politikai hirdetések közzétételére. Általános hozzáférési jog azonban nem létezik a sajtóval szemben. Ezért, amennyiben a működését szabályozó előírásoknak megfelel, a sajtó nem perelhető sikerrel azért, mert megtagadta bizonyos tartalmak közzétételét. A magáncenzúra másik esetére – amikor tehát valamely téma teljes egészében mellőzésre kerül az adott sajtótermékben, műsorszolgáltató műsoraiban, például a közéleti-kulturális tartalmak negligálása a kereskedelmi adókon vagy a bulvármédiában – nézve némi kiegyensúlyozási lehetőség áll fenn, jórészt a közszolgálati adókon, illetve a magán televíziókra terhelt közszolgálati kötelezettségeken keresztül.

Az angol jogban mindvégig létezett lehetőség a jogsértőnek vélt tartalmak megjelenésének előzetes korlátozására, mégpedig ideiglenes bírósági végzés (*interim injunction*) révén. Ennek kereteit azonban a korábbi *common law* is meglehetősen szűkre szabta, arra az esetre korlátozódott, ha a jogsértés bekövetkezte – megjelenés esetén – nyilvánvaló volna.¹⁰ Rágalmazási ügyekben szinte alig ítelt a bíróság a korlátozás mellett (abból az egyébként vitatható megfontolásból, hogy a vitatott állítás megérdemel egy esélyt, és elegendő lesz majd utólag a bizonyításra vagy az egyéb módon történő kimentésre kötelezni a közzétételt, a kártérítés pedig egyébként is megfelelő eszköz a csorbult reputáció helyreállítására – más esetekben, például a magánszféra megsértésekor vagy a bírósági eljárás megzavarásakor azonban az utólagos felelősségre vonás nem alkalmas az okozott sérelem kiküszöbölésére¹¹).

A *Human Rights Act 1998* 12. szakasza érinti az előzetes korlátozás egyébként továbbra is a

common law-n alapuló intézményét. A rendelkezés alapján mielőtt előzetes korlátozásra kerülne sor, mindkét félnek képviselnie kell magát a bíróság előtt, ennek hiányában a kérelmezőnek igazolnia kell, hogy minden elvárható lépést megtett a másik fél értesítésére, vagy azt megfelelően nyomós ok zárja ki. Akkor ítéltethető

meg előzetes korlátozás, ha a bíróság meggyőződött arról, hogy a kérelmező a rendes tárgyaláson is „feltehetően bizonyítani tudná” a tervezett publikáció tartalmának jog-

Bizonyos értelemben az utólagos felelősségre vonás nagyobb terheket ró a sajtóra: jogsértés esetén bizonytalan, hogy indul-e bírósági eljárás, ha pedig indul, előzetesen kiszámíthatatlan a döntés és a vele esetlegesen járó kártérítés mértéke. Ezzel szemben előzetes korlátozás esetén az egyetlen szankció a megjelenés megtiltása.

ellenességét. A feltevés azonban nem jelent teljes bizonyosságot, még csak valószínűséget sem feltétlenül, egyszerűen csak annyit, hogy a kérelmező *jó eséllyel képes lenne* igazságot bizonyítani.¹²

Az angol bíróságok továbbra sem engedélyezik az előzetes korlátozást rágalmozási ügyekben,¹³ kizárólag a magánszférát és a bírósági eljárásokat érintő közlések esetében.

Az elektronikus sajtó esetében – amelyekre a fent tárgyalt *common law* szabályok ugyanúgy vonatkoznak – a médiatörvények és a BBC működését szabályozó megállapodások lehetővé tették a kormány számára, hogy cenzurális eszközökkel beavatkozzon a médiumok működésébe.

A hatályos törvény, a *Communications Act 2003* 336. szakasza felhatalmazza a kulturális minisztert vagy a kormány bármely más tagját, hogy az általa megfogalmazott közlemény *közzétételére utasítsa* a médiumokat. A rendelkezés alapján a kormánynak arra is joga van, hogy *kizárja* bármely téma megtárgyalását a médiumokból! A kettős kötelezettség egyedül a törvényen alapuló műsorszolgáltatási engedéllyel rendelkezőket (Channel 3 és 5) terheli. A BBC esetében a kormány ezen joga a 2006-os *Megállapodás* (a kormány és a BBC között kötött, a médium működését biztosító *Agreement*) 81. pontján alapul, de ott szerepel a megkötés, hogy a kormány csak *vészhelyzetben* vagy *állambiztonsági céllal* veheti igénybe ezt a lehetőséget.

A magyar szemmel meglehetősen furcsa, de Európában is példa nélküli törvényi felhatalmazás gyökerei az elektronikus sajtó társadalmi szerepének angol felfogásában keresendők. Bár a *Communications Act* ezt nem mondja ki, a kormányzati cenzúra alkalmazása csak rendkívül nyomós okból, a közösség érdekében történhet. Sokat elárul az angol politikai kultúráról, hogy a műsorszórás megkezdése óta mindössze hat alkalommal élt a kormány ezen eszközzel, az utolsó esetet leszámítva minden esetben főként általános tartalmú utasításokat adva a BBC-nek (például a kiegyensúlyozottság megőrzésére).¹⁴ Utoljára 1988-ban utasította e rendelkezés (illetve annak elődje) alapján a kormány a BBC-t és az akkori, a kereskedelmi csatornákat felügyelő médiahatóságot, mégpedig arra, hogy tartózkodjanak bizonyos északir politikai szervezetek álláspontjának bemutatásától. Az akkor éppen ismét elmérgesedett *Ulster*-i helyzetben a Belügyminisztérium úgy ítélte meg, hogy a terroristák, illetve támogatóik

publicitástól való részbeni megfosztásának lépése szükséges, és a nemzetbiztonság érdekében szolgálja. Érdekes, hogy a tiltás szó szerint csak a közvetlen bemutatásra terjedt ki, annak némi kijátszásával, a beszédhang eltorzítása után a televíziók bárki szavait közvetíthették, és szintén nem terjedt ki a választási kampányok során elhangzó beszédekre.

A cenzúra fogalma mindig is valamely állami szervhez kötődött. A sajtó azonban maga is végezhet végeredményében a cenzúrához sokban hasonló „szűrő” tevékenységet: megtagadhatja valamely konkrét írás vagy felvétel közzétételét, illetve általános műsorpolitikájától vagy szerkesztési elveitől függően tartózkodhat általában valamely témák tárgyalásától.

A minisztérium döntésével szemben a *Nemzeti Újságíró Szövetség (National Union of Journalists)* bírósághoz fordult, amely azonban elutasította a panaszt (a törvényi rendelkezés figyelembe vételével nem is tehetett mást).¹⁵ A bíróság kiemelte, hogy csak a konkrét tényállással foglalkozott, annak ismeretében

pedig megállapította, hogy a kormányzat szándéka (ti. a terrorizmus visszaszorítása) tökéletesen legitim célra irányult. Az angol jogrendszer és jogfelfogás szerint a bírák feladata nem is terjedhetett ki ennél többre, és nem irányulhatott a rendelkezés alkotmányosságának vizsgálatára – a törvény előírását evidenciaként fogadja el a legfelsőbb szintű igazságszolgáltatás is kötelező erejűnek.

Angliában működik a mozi- és videofilmek előzetes kategorizálási rendszere, amely gyakorlatilag cenzurális tevékenységet is végezhet (a színházi darabok tartalmi ellenőrzésének elvi lehetőségét csak az 1968-as *Theatres Act* törölte el). A *Cinemas Act 1985* értelmében a *British Board of Film Classification* (BBFC) feladata, hogy a forgalmazásra kerülő filmeket valamely életkor szerinti kategóriába besorolja aszerint, hogy melyik korosztály számára engedélyezett a megtekintése. A törvény a végső döntést a helyi önkormányzatok kezébe helyezi, de azok csak viszonylag ritkán térnek el a BBFC döntésétől.¹⁶ A BBFC a nyilvános konzultáció után megalkotott *Classification Guidelines* alapján dönt a besorolásról, és csak igen ritkán tiltja meg teljes egészében a film forgalmazását. Az alacsonyabb korcsoportba történő besorolás érdekében a gyártótól egyes részek kivágását is kérheti, ennek hiányában – a gyártó döntése alapján – a film marad eredeti kategóriájában. A testület nem engedélyezi a törvénybe ütköző tartalmú filmek forgalmazását, például azokat, amelyek obszcénnek minősülnek.¹⁷ A rendszer a lehetséges elméleti ellenvetések dacára jól működik, a filmforgalmazók értékelik kiszámíthatóságát, és azt, hogy általa megmenekülnek az esetleges utólagos felelősségre vonástól. A működés zökkenőmentességében felfedezhe-

tők a közmondásos angol konzervativizmus még megmaradt nyomai, amely a filmekben túltengő túlzott erőszakot és szexualitást nem tekinti feltétlenül kívánatosnak, de a Hollywood által uralt filmipar azon gyengesége is, amely az íratlan, de szinte standardizált filmkészítési szabályok kialakításával szinte kizárólag a tömegizlést kívánja kielégíteni, minél kisebb nehézséggel, az adott film által generált vita vagy feszültség esetleges kialakulási esélyének minimalizálásával. Ebbéli szándékuk eléréséhez a BBFC akaratlanul is segédkezet nyújt a filmkészítők számára. A videokazetták és DVD-k kapcsán a BBFC a mozifilmek esetében alkalmazott mércénél szigorúbb feltételeket szab a besoroláshoz, tekintettel arra, hogy az azokon található filmeket az otthoni lejátszón szabadon lehet előre-hátra tekerni, fókuszálva az erőszakos, erotikus jelenetekre, illetve, hogy azokhoz kiskorúak is könnyebben hozzáférhetnek. A mozikban vetített filmekkel ellentétben azonban a videóknál létezik egy ún. „R18” kategória, amely besorolás kifejezetten a pornográf filmalkotásokat jelöli – ezek a filmek csak engedéllyel rendelkező, efféle igényeket kiszolgáló üzletekben kaphatóak.

Az *Egyesült Államok* jogrendszere sem zárja ki teljes mértékben az előzetes korlátozások lehetőségét, de azt rendkívül szűkre szabja. A *Near v. Minnesota* ügyben¹⁸ a Legfelső Bíróság alkotmányellenesnek talált egy állami törvényt, amely tiltotta a rosszindulatú, rágalmozó, botránykeltő tartalmak újságokban történő megjelentetését, illetve lehetővé tette a megjelenés előzetes korlátozását, kivéve, ha a közlétező bizonyítja az állítások igazát és azt, hogy a publikáció jó szándékkal és igazolható célból történt. Az előzetes korlátozás lehetősége általában véve nem, de az igazság bizonyításának előzetes megkövetelése a Bíróság szerint sérti a sajtó szabadságát. Előzetes korlátozásra tehát elvileg van lehetőség az USA-ban is. Azonban nem elég, ha az eljárás a fent említett, a *Freedman-ügyben* meghatározott garanciáknak megfelelően zajlik le, a szólásszabadság amerikai felfogásának megfelelő jogalkalmazás még az angol bíróságoknál is szűkebbre szabja az előzetes beavatkozás lehetőségét. Az amerikai bírák a *Bantam Books v. Sullivan* ügyben¹⁹ még egy egyébként semmiféle jogi hatással nem bíró, a rendőrségtől érkező „figyelmeztetést” (amelyben a hatóság arra hívta fel a figyelmet, hogy a kiadott könyvek elképzelhetően megsértették az obszcén kiadványokról szóló törvényt) is megengedhetetlen előzetes korlátozásnak minősítettek. A híres *New York Times v. United States* ügyben²⁰ a Legfelső Bíróságnak arról kellett döntenie, hogy megakadályozza-e olyan bizalmas iratok

közzétételét, amelyek nyilvánosságra kerülése a kormány szerint az állam biztonságát veszélyeztetnék. A testület végzésével először ideiglenesen megtiltotta a publikációt, majd a felek álláspontjának részletes megismerését követően, négy nap gondolkodás után 6-3 arányban elutasította a kormányzat kérését, mondván, az nem volt képes a Bíróságot meggyőzni arról, hogy az általa feltételezett veszély mértéke valóban igazolja az előzetes korlátozás szükségességét. Ez a döntés is megerősítette, hogy általában véve nagyon erős vélelem szól az előzetes korlátozás

ellen. A különvéleményt író bírák kiemelték, hogy a közzétételt védő eljárási garanciák a kérelmező tekintetében nem feltétlenül érvényesülnek – állításuk szerint az adott ügyben a kormányzat nem kapta meg a megfelelő időt és lehetőséget igazának bizonyítására. A közzététel ideiglenes megtiltása akár arra is szolgálhatna, hogy a bíróságok időt nyerjenek a végleges tiltás elrendelése előtt a szembenálló érvek megfelelő mérlegelésére.

Az amerikai Legfelső Bíróság ugyan soha nem zárta ki kifejezetten a filmek tartalmának előzetes ellenőrzését, de a szólásszabadság filmen keresztüli megnyilvánulása szinte az első perctől kezdve alkotmányos védelmet élvez.²¹ A *Freedman-ügyben* született döntés által megkívánt eljárási garanciák következtében az Angliában létező, közigazgatási jellegű ellenőrzés lehetetlenné vált. Ma az Egyesült Államokban csupán egy önkéntes alapon szerveződő, a filmipar által működtetett besorolási rendszer létezik.

A strasbourgi *Emberi Jogok Európai Bírósága* sem zárja ki az előzetes korlátozás elvi lehetőségét. Korábbi gyakorlata is ezt támasztja alá,²² az *Observer és Guardian v. Egyesült Királyság* ügy²³ ítéletében pedig kifejezetten ki is mondta. Ahhoz azonban, hogy a korlátozás ne sértse meg az Emberi Jogok Európai Egyezménye által biztosított szólás- és sajtószabadságot, a Bíróságnak a lehető legalaposabb vizsgálatot kell lefolytatnia a felmerülő ügyekben.

Szélesebb ellenben az Egyezményben részes államok mozgásteret a nemzetbiztonságot, a közkerölcsöt és a vallási toleranciát érintő kérdésekben. A *Purcell v. Írország* ügyben²⁴ az Emberi Jogok Európai Bizottsága elutasította a panaszt, amelyet az ír elektronikus sajtó felett gyakorolt hivatalos állami cenzúra miatt

nyújtottak be. Az ügy tényállása hasonlatos volt a fentiekben tárgyalt, az angol kormány által 1988-ban végrehajtott beavatkozáshoz,

A *Near v. Minnesota* ügyben a Legfelső Bíróság alkotmányellenesnek talált egy állami törvényt, amely tiltotta a rosszindulatú, rágalmozó, botránykeltő tartalmak újsgákban történő megjelenítését, illetve lehetővé tette a megjelenés előzetes korlátozását, kivéve, ha a közzététel bizonyítja az állítások igazát és azt, hogy a publikáció jó szándékkal és igazolható célból történt. Az előzetes korlátozás lehetősége általában véve nem, de az igazság bizonyításának előzetes megkövetelése a Bíróság szerint sérti a sajtó szabadságát.

amely szintén az állambiztonság érdekében, az északír terrorizmus elleni fellépésként történt. A *Wingrove v. Egyesült Királyság* ügyben²⁵ a strasbourgi testület nem ítélte egyezményesértőnek az angol döntést, amely alapján az országban nem engedték forgalmazni a *Visions of Ecstasy* című filmet, amelyben Avilai Szent Teréz erotikus fantáziálása került ábrázolásra. Az angol hatóságok és bíróság szerint a film megvalósította az Angliában még létező *blaszfémia* bűncselekményét, ezért nem sorolták be egyetlen kategóriába sem, így az előírásoknak megfelelően forgalmazása nem volt lehetséges. A strasbourgi Bíróság – alkalmazva a tagállami mozgástér (*margin of appreciation*) elvét – ebben az esetben sem látott okot az Egyezmény megsértésének megállapítására.

Magyarországon 1997-ig volt hatályban a *Sajtótörvény* előzetes korlátozást lehetővé tevő rendelkezése. A törvény 15. § (3) bekezdése alapján, amennyiben a sajtószabadság gyakorlásával bűncselekmény vagy annak elkövetésére való felhívás valósult volna meg, az a közkerölcs vagy valaki személyhez fűződő jogainak megsértésével járt volna, illetve amennyiben a lap a bejelentési kötelezettség alapján történő nyilvántartásba vétel előtt került volna terjesztésre, ügyési indítványra a bíróság megtilthatta az érintett sajtótermék „nyilvános közlését”. Az ügyésznek a bíróság döntéséig joga volt a közlés ideiglenes felfüggesztésére.

A szabályt HALMAI GÁBOR egyértelműen cenzurális jellegűnek tartja,²⁶ de az általunk eddig használt kategorizálás értelmében azt valójában csak előzetes korlátozás (hiszen nagyjából világos kritériumokat szab a döntéshez, amelyet végső fokon a bíróság kezébe helyez). Az Alkotmánybíróság elé került indítvány szerint a szabály alkotmányellenesen korlátozta a sajtó szabadságát. A testület, miután *részbeni* alkotmányellenességet fedezett fel, a szabályozási megoldás miatt (ti. hogy egyazon mondatban szerepelt az alkotmányosnak ítélt és az alkotmányellenes tartalom, a testület pedig nem „írhat bele” a törvénybe) a vitatott rendelkezés egészét megsemmisítette.²⁷

A határozat elsősorban nem is a sajtószabadság szempontjából vizsgálta a rendel-

kezést, ezzel *implicit*e elismerve, hogy az előzetes korlátozás nem összeférhetetlen az alapjoggal. A testület többsége úgy vélte, hogy a törvény azon rendelkezése, amelynek értelmében az ügyész jogosult volt mások személyhez fűződő jogainak sérelme esetén, illetve magánvádas bűncselekmények vonatkozásában a sértettek akaratától függetlenül is indítványozni a közzététel megtiltását, sérti az *önrendelkezéshez való jogot*. Ezzel szemben a közkerölcsre való hivatkozással, közvádas bűncselekmények megvalósulása esetén, illetve a bejelentési kötelezettség elmulasztása esetén alkalmazott előzetes korlátozás nem alkotmányellenes.

A határozathoz két különvélemény is társult, az első (szerzője SÓLYOM LÁSZLÓ és LÁBÁDY TAMÁS) némileg továbbment a többségi határozatnál, és a közkerölcs védelmében történő előzetes korlátozás lehetőségét is alkotmányellenesnek ítélte, mert az olyan elvont érték, amely a szólásszabadság korlátozására „alkotmányos mércével mérve a legkevésbé alkalmas javak csoportjába tartozik”,²⁸ ezen felül a bírák az eljárás rövid időn belül történő befejezését biztosító eljárási garanciák hiányát is felvetették. Ezzel élesen szemben állva két másik alkotmánybíró, TERSTYÁNSZKY ÖDÖN és ZLINSZKY JÁNOS úgy vélte, hogy a vitatott rendelkezés teljes egészében alkotmányos volt. Érvelésük szerint az előzetes korlátozást eredményező eljárás semmilyen értelemben nem tekinthető a perbeli önrendelkezési jog akadályának, mert nem áll összefüggésben a személyhez fűződő jogok megsértése miatt indítható polgári vagy büntető perekkel. A bíróságnak az ügyész indítványára csupán azt kell eldöntenie, hogy a megjelentetni kívánt objektíve megvalósítana-e bűncselekményt vagy megsértene-e valamely személyhez fűződő jogot. Ezután a sérelmet szenvedett fél szabadon dönthet jogai érvényesítéséről, illetve a feljelentés megtételéről. Az érvelés abban sántít kissé, hogy amennyiben a bíróság az előzetes korlátozás mellett dönt, úgy nem valószínű, hogy a megjelenés általi jogsértés, így bírósági eljárás sem lesz kezdeményezhető – azonban aligha tiltakozhat valaki joggal az ellen, hogy a bíróság közbenjárására nem követtek el vele szemben jogsértést.

A többségi döntés tehát kizárólag az önrendelkezési jog sérelme miatt állapított meg alkotmányellenességet. HALMAI már említett írásában élesen támadja az AB döntését.²⁹ Nem fogadja el a határozat azon – hallgatólagos – megállapítását, hogy a személyhez fűződő jogok védelmében a sérelmet szenvedett fél elviekben alkotmányosan megengedett módon kérheti a közzététel megtiltását (ez azonban bizonyos esetekben, például a magánszféra megsértésekor indokolt lehet, és

nem feltétlenül idegen az általunk korábban vizsgált jogrendszerektől sem).

Ami az eljárási garanciákat illeti, a törvény valóban „lyukas” volt némely ponton, de a szóban forgó eljárás bírói útra terelése, és az ezzel járó biztosítékok legalább a „cenzúra” címke alkalmazását indokolatlanná teszik. Az ügyész ideiglenes felfüggesztési joga a szólásszabadság szempontjából valóban aggályos lehet, mert ellentmond az előzetes korlátozások alkotmányos voltát biztosító, a fentiekben vizsgált feltételeknek. Az is igaz, hogy az eljárás gyors lefolytatását önmagában még nem szavatolta az, hogy az eljárást „soron kívül” kellett lefolytatni. A kritikus vitatta annak helyességét is, hogy a testület többsége alkotmányosnak ítélte meg a közkerkölsbe ütközés címén, illetve a nyilvántartásba vétel elmaradása miatt alkalmazható előzetes korlátozás lehetőségét. Nos, maga az intézmény, a célját és a létét igazoló megalapozásra tekintettel talán valóban nem elsősorban ezen jogsértések esetén alkalmazandó, bár az is tény, hogy a gyakorlatban e szabályt a magyar ügyészség és a bíróságok nem alkalmazták. A közkerköls és a szólásszabadság viszonya azonban

rendkívül összetett kérdéseket vet fel (már önmagában az 1997-es és a mai állapotok összevetése, a „közkerköls” módosulásainak vizsgálata is tanulságos lenne). Azt azonban HALMAI GÁBOR sem vitatta, hogy az előzetes korlátozás elvben a sajtószabadság alkotmányos korlátját képezheti – mindössze a megfelelő érdekek védelmében, megfelelő eljárás útján kell alkalmazni.

A hatályos magyar szabályozás, a *mozgóképről szóló 2004. évi II. törvény* alapján a filmalkotásoknak, a forgalmazás feltételeként besorolást kell nyerniük valamely, a jogszabályban meghatározott kategóriába.³⁰ A „Korhatár Bizottság” javaslata alapján a „mozgóképszakmai hatóság” dönt a besorolásról. A hatóságnak nincsen joga változtatásokat, vágásokat javasolni, eszközölni, és nincsen joga megtagadni sem a besorolást, így tehát az utolsó, legszűkebb kategóriába („csak felnőttek számára ajánlott”) minden alkotás „belefer” – ez a szabályozás, az angol

megoldással ellentétben tehát valójában nem is tekinthető előzetes korlátozásnak.

Az előzetes korlátozások egyes formái nem alkalmasak részletes összehasonlító vizsgálat elvégzésére. A vizsgált három jogrendszer meglehetősen eltérésekkel közelít, közelített a kérdéshez, az eltérések pedig a homlokegyenest különböző történelmi körülményekből, politikai helyzetből és kultúrából, jogfelfogásból, közállapotokból fakadnak. Sokkal inkább reális cél lehet a tapasztalatok összegyűjtése és összegzése, amelyben minden megoldás egyaránt segídezhet. Ennek alapján megállapítható, hogy az előzetes korlátozás elviekben a sajtószabadság legitím akadályát képezheti, ennek azonban szigorú feltételei vannak. A korlátozás lehetséges alkalmazási körének megfelelően szűkre szabottnak kell lennie, és a korlátozásra irányuló eljárást alapos törvényi garanciákkal kell körülbástyázni.

A vizsgált három jogrendszer meglehetősen eltérésekkel közelít, közelített az előzetes ellenőrzéssel kapcsolatos kérdéshez, az eltérések pedig a homlokegyenest különböző történelmi körülményekből, politikai helyzetből és kultúrából, jogfelfogásból, közállapotokból fakadnak.

Jegyzetek

- ¹ Blackstone, William: Commentaries on the Laws of England. London, 1825 (16. kiadás) [első megjelenés: 1765-69.]. 4. kötet, p. 151-52.
- ² 303 US 444 (1938).
- ³ 486 US 750 (1988).
- ⁴ Széchenyi István: Világ. Pest, 1831. p. 543.
- ⁵ Meyerson, Michael I.: The neglected history of the prior restraint doctrine. Indiana Law Review, 2001. p. 295.
- ⁶ 380 US 51 (1965).
- ⁷ Redish, Martin H.: The proper role of the prior restraint doctrine in First Amendment theory. Virginia Law Review, February 1984. p. 55-58.
- ⁸ Jeffries, John Calvin Jr.: Rethinking prior restraint. Yale Law Journal, 1983. p. 409.
- ⁹ Bickel, Alexander: *The morality of consent*. New Haven: Yale University Press, 1975. p. 61.
- ¹⁰ *Bonnard v. Perryman* [1891] 2 Ch 269, CA.
- ¹¹ *Fraser v. Evans* [1969] 1 QB 349, CA.
- ¹² Barendt, Eric: Freedom of speech. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005 (2. kiadás). p. 127.
- ¹³ *Cream Holdings v. Banerjee* [2004] 4 All ER 617, *Greene v. Associated Newspapers* [2005] 1 All ER 30.
- ¹⁴ Barendt, Eric: Broadcasting law – a comparative study. Oxford: Clarendon Press, 1993. p. 36.
- ¹⁵ *R. v. Home Secretary, ex parte Brind* [1991] 1 AC 696.
- ¹⁶ Az ellenőrzési rendszerről ld. Robertson, Geoffrey – Nicol, Andrew: Media Law. London: Penguin Books, 2002 (4. kiadás). p. 727-67.
- ¹⁷ Az *Obscene Publications Act 1959* alapján.
- ¹⁸ 283 US 697 (1931).
- ¹⁹ 372 US 58 (1963).
- ²⁰ 403 US 713 (1971).
- ²¹ *Burstyn v. Wilson* 343 US 495 (1952).
- ²² *Sunday Times v. Egyesült Királyság* (Application no. 6538/74), 1979. április 26-i ítélet, *Mark Intern Verlag és Klaus Beerman v. NSZK* (Application no. 3/1988/147/201), 1989. október 25-i ítélet.
- ²³ Application no. 13585/88, 1992. november 26-i ítélet.
- ²⁴ Application No. 15404/89, admissibility decision.
- ²⁵ Case no. 19/1995/525/611, 1996. október 22-i ítélet.
- ²⁶ Halmai Gábor: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre...”? Fundamentum, 1997/1. p. 58.
- ²⁷ 20/1997. (III. 19.) AB határozat.
- ²⁸ 20/1997. (III. 19.) AB határozat, Lábady Tamás és Sólyom László különvéleménye.
- ²⁹ Halmai, i. m. [26. jegyzet]
- ³⁰ 18-28. §.